

DPN 6343

Title : मध्य कौमुदी MADHYA KAUMUDĪ

Run. No. 7034

Cat. No.

Micro. No.

Subject व्याकरण Grammar

Religion : Hindu / Bauddha

Language : Skt. / New. / Nep. / Skt.- New. / Maith.- New. / New.- Nep. /

Size in cms. 21.5 x 9

Folios 1-56
52

Lines (in a page) 7

Compl. / Incompl. ✓

Chapt. / act / (56)

Author / translator

Scribe / donor

Date: NS / SS / VS / KS

Ruler / place

Script : New. / Dev. / Bhuj. / Ran. /

Illus. :

Material : palmleaf / paper / thyasaphu /

Condition : fine / damaged by worms, rats, water /

Beginning, colophon, post-colophon :

↓ X X
श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ ॥ ॥ नत्वा वरद राजश्री गुरु-महोजि दीक्षितम् ॥
करोति पाणिनीयानां मध्य सिद्धान्त कौमुदीम् ॥

मध्य कौमुदी

निर्विदाशककाश तमेवै नलशा निर्विदा
कालानवति

सुबनोयम्

श्री कल्याणराम
सुखी श्री गणेशाय नमः

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ नत्वा विरद राज्ञी गन्तव्ये जिदी स्येताम् ॥ करोति
 पाणिनीयानां मैथ्यसिद्धान्तकोमुदीम् ॥ ॥ अथ उच्यते । मूलक । एओङ् । ऐ
 ओवृ । इयवरट् । लण् । नमङ् । एणम् । नमज् । घटधस्व । नवगङ् । दश । विफ
 छठथत्तवत् । कयस्व । आबसरहन् ॥ ॥ इति सूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि । ह
 कादिषकार उच्चारणार्थः । लणमथोत्तेतसंज्ञकः । हकारो हं यां तोयं मां
 शब्देपि बान्धता । अहं धुं शब्देऽपि त्रहं यां सिद्धं भावि स्यात् ॥ हलन्त्यम् । उय
 दिशेन्पहलित्यात् । उयदेश आबोच्चारणम् । सूत्रे बह्वस्य हन्तृत्वान्नराद

रामः

नवर्तनीयं सर्वत्र । अदर्शनं लोपः । प्रशक्तस्यादृष्टिर्न लोपसंज्ञा स्यात् । तस्य लोपः ॥
तस्यैतो लोपस्यात् । णादयो ण्यर्थः । आदि रन्त्ये मसहेता । अन्त्ये नेता सहित आ
दिर्मध्यगानां स्वस्य च संज्ञा स्यात् । यथा णीति ऊइ उवर्णना संज्ञा । एवमुच्चरन्
अलित्यादयः । ऊका लोक्तुः स्वदीर्घप्लुतः । उश्च उश्च ऊश्च वः । वां का लोक्तुः स्वदीर्घ
प्लुतस्योच्चक्रमाद् स्वदीर्घप्लुतसंज्ञा स्यात् । उच्चैरुदात्तः । नीचैरनुदात्तः ॥ तात्त्वादि
हि सुसमासु स्थानेष्वधोभागेति व्यन्तोऽनुदात्तसंज्ञा स्यात् । समाहारसंज्ञितः ॥
उदात्तानुदात्तत्वे वर्णधर्मो समाहित इत्येवमिह संज्ञितसंज्ञा स्यात् । सन्निविधौ
सप्रत्येकमुदात्तादिभेदेन त्रिधा = ३

गोवादि सुसमाज सुख
न्याय शान्ति निष्ठ
न्याय शान्ति निष्ठ

अमोनुनाशानहो

को.
२

पिप्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यां द्विधा। मुखनासिकावन्मोनुना-
सिकः। मुखसहितनासिकयोच्चार्यभारोवर्णाननुनासिकसंतं स्यात्। तद्विधं
अइउअएयां प्रत्येकमष्टादशभेदाः। त्ववर्णस्य द्वादशः। तस्य दीर्घाभावात्।
एचामपि द्वादशः। ते यो ह्रस्वाभावात्। तुत्यास्यप्रयत्नसवर्णम्। तात्वादिस्था-
त्माभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्वयं यस्य एतत्प्रत्ययतन्मिथः सवर्णं स्यात्। अतएव
योर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यम्। अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः। इत्युयशानां तालुः।
दुरवाणां मूर्ध्नि। तत्तुलसानां दन्ताः। उपयध्मातीयानां मोक्षोः। जमङ्गनां

जीह्वः
१

नासिकाचाएदेतोः कण्ठतालुः। ओदीतो कण्ठम्। वकारस्य दन्तोदम्। जिह्वाम-
तीयस्य जिह्वामूलं। नासिकानुस्वारस्य। यदीद्विधा। आभ्यन्तरोवाह्यश्च। आ-
यः पञ्चधा। स्यरे स्यरे स्यरे द्विद्वतविद्वतसंघतभेदात्। तत्र स्यरे प्रयत्नस्य श-
नां। इयस्य सुमनास्थानां। इयद्विद्वतमूष्णणम्। विद्वतं स्वरणम्। ह्रस्व-
स्यावर्णस्य प्रयोगे समुत्तमम्। अक्रियादशायानुविद्वतमेव। वासस्तेकाद-
हाधा। विदारः सन्वारः श्वासो नादो धो धोऽधो धोऽधो धोऽधो धोऽधो धोऽधो धोऽधो
दन्तोऽनुद्यत्तः खरितश्चेति। खरे विदारः श्वासा धो धो धो। ह्रस्वः सन्वारो नादो

3

दीरामः

३=प्रत्याहियेनिसंक्षिप्यतेवर्णायस्मिन्सुप्रयेतप्रत्यादि

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अभिज्ञानसंवन्धविशेषागच्छीत्यानेयोगावेद्याः ३

अथ हिमाद्र्याः पर्वतानां नामावली

[illegible]

म. को.

किं चिन्त्या न सान्नायकः
प्रथममपि सान्नायकः

जानतुं विकान्यायेन रेकस्पोर्बज

मनस्=३=

[illegible]

अथसंख्यानम्

ॐ समामेकिभायरमर्तः॥

स. को.

५

प्रवत्सतरकं वलवसना र्णदशनामृगेः। धार्लमित्यादिः। उपसर्गः क्रिया
योगेः। प्रादयः क्रियायोगेः उपसर्गसंज्ञाः सुः। प्र. पर. अय. सम. अनु. अ
व. निस्. निस्. दुस्. दुस्. वि. आङ्. नि. अकि. अपि. अति. सु. उत्. अभि
प्रति. परि. उप. स्ते. प्रादयः। भू. वा. दयो. धातवः। क्रियावाचिनो. भ्वा. दयो. धातु
संज्ञाः सुः। उपसर्गादिति धातोः। अवर्णान्तादुपसर्गादकारादी धातो परे ह
द्विरेकांशः स्यात्। प्राप्तिः। वा. लु. प्या. पिस. लेः। अवर्णान्तादुपसर्गादकारादी
सुवधातो परे ह द्विरेकांशः। अपिशलि. गृह. गं. पूजा. र्थम्। अ. वोर. हा. म्यां. दे.।

श्रीकृष्णः

५

अच. पर. म्यां. रे. फ. रु. का. ल. म्यां. पर. स्व. य. रे. डे. वा. सः। इति प्राप्तेः। श. रो. चि.। हे. न.। प्रा
व. भी. यति.। प्र. र्थ. भी. यति.। ए. डि. पर. रू. व. म्। आ. दु. प. सर्गा. दे. उ. दी. धातो. परे. पर. र्क
पमे. का. देशः। प्रे. ज. ते. उ. पो. यति.। अ. चो. त्पा. दि. टि.। अ. चो. म. ध्ये. यो. न्यः. स. आ. दि. र्य
स्य. त. दि. सं. तं. स्यात्। श. क. ध्वा. रि. सु. पर. रू. मं. वा. च्य. म्। त. च्च. देः। श. कं. वुः. क. कं. धुः।
क. ल. राः। सी. मं. तः. के. श. वे. शे.। सी. मां. तो. न्यः। म. नी. बा.। ह. ली. या.। लो. ग. ली. या.।
प. तं. ज. लिः. सा. रं. गः। प. शु. प. क्षि. णोः. सा. र. ह्ने. न्यः। आ. कृ. ति. ग. र्णो. य. म्। ए. वे
चा. नि. यो. गे.। नि. यो. गो.। व. धा. र. ण. म्। के. व. मो. श्य. से.। अ. नि. यो. गे. किं.। तं. वे. व.।

20

15

10

5

0

म. को.
७

३=वातुपसर्गयोः कार्यमन्तरं अन्यवहिरुं=३=
श्रोत्रोष्ठयोः समासेवाः स्थूलोतुः स्थूलोतुः विम्वोष्ठः विम्वोष्ठः समासेकि
मः तवोष्ठः श्रोत्रोष्ठः ओमिआडिवात्पुष्टमेकादेशः स्यात् शिवायो
न्मः शिवेहिः श्रकः सवर्णेदीर्घः श्रकः सवर्णेचिपरेदीर्घसकादेशः स्या
त् हेत्यारिः श्रीशः विह्नूरयः होतृकारः एडः परांतरति परांतरिडो
तिपरेपूर्वरूपमेकादेशः स्यात् हरेव विह्नोवः सर्वत्रविनायागोः लोकै
केदेच एडतस्यगोरतिवाप्रकृतिभावः स्यात्परंते गोअग्रं गोअग्रं एडंतस्य
किं चित्रग्वं यदन्तेकिमः गोः अनेकालशित्सर्वस्य इतिप्राप्ते डिच्च

रामः
७

रिदनेकालप्यनस्येवस्यात् अवडूस्कोरायनस्य परान्ते एडंतस्यगोरवडू
वाचि गवाग्रमः गोअग्रं गोअग्रं यदन्तेकिमः गवि इडेच गोरवडिने ग
वेन्दुः व्यवस्थितविभाषया गवाक्षः दूरदूतेच दूरसं बोधने वाक्यस्पदे
सुगोवा ॥ अथप्रकृतिभावः ॥ ध्रुतप्रग साप्रविनित्यमः एतेचिप्रकृत्यास्युः
आगच्छकृत्ना ३ अत्रगोश्चरति दुस्वलघु संयोगेगुरुः संयोगेपोरुस्वंगुरु
संरुः स्यात् दीर्घञ्च गुरु स्यात् गुरोरन्तो नंत्यस्याये कै कस्यप्राचामः
दूरसं बोधने यदकंतस्यअदिन्नस्यानंत्यस्यापिगुरोर्वाधुतः स्यात् गृहे श्व

परेनिमं

कं वरुति = ७

विदन्ति कविदिमावाकचिरमरेक विधेर्विधानं बहुधासमीक्ष्य विधिवदुल

म. को.
५

इतः देवराशतः देवराशतः ॥ गतोः किम् ॥ वकारादकारस्यमाभूत् ॥ अनन्तः किम् ॥ क
ह्नाश्चकैकजहणपयायार्थम् ॥ ईदूरेद्विवचनं प्रगृह्यम् ॥ ईदूरेदंतं हि
वचनं प्रगृह्यम् ॥ इरीरतो विह्वदमौ ॥ गंगे अमूः ॥ मणीवोदुस्येति तुः
वार्थे वशहोवाशहोवावोध्यः ॥ अरसोमात् ॥ अस्मात्परावीदूतोप्रगृह्यो
स्तः ॥ अमीरुशाः ॥ रामकह्नावमू आसाते ॥ मार्किः ॥ अमुकेऽत्र ॥ असतिमादू
हरोरकारोप्यनुवर्तेत ॥ वादयोसत्वे ॥ अद्रवार्थाश्चादयोनिपातसंज्ञाः
सुः ॥ प्रादयः ॥ अद्रवार्थाः प्रादयस्तथा ॥ वस्तूयलक्षणं यत्र सर्वाननप्र श्रीहृदयः

५ मणिवोदुस्यतं वेतेष्वयो वस्तुतरेमम = ५

उच्यते इवमिष्यते सोर्थो भेद्यत्वेन विवक्षितः ॥ निपातस्काजनाङ् ॥ एकोज
निपात आङ् वज्जैः प्रगृह्यः ॥ ईदूरेऽङ् ॥ उज्जेशः ॥ वाकस्मरणा योरङितः ॥ आ
एवंनुमन्यसे ॥ आ एवं किलततः ॥ अन्यवृद्धिः ॥ ईदूरेदुहं ॥ ओहं ॥ ओतः ॥ ओद
तो निपातः प्रगृह्यः ॥ अहो ईशः ॥ संबुद्धौ शाकत्यस्येतावनार्थः ॥ संबुद्धिनिमि
तक ओकारे वा प्रगृह्योऽवैदिके इतो परे ॥ विह्वोदते ॥ विह्वति ॥ विह्ववि
ति ॥ मयउजोवोवा ॥ मयपरस्यउजोवोवास्यादकि ॥ किमुक्तं ॥ किमुक्तं ॥ इ
कोसवर्णे शाकत्यस्य ह्रस्वश्च ॥ यदंतारको ह्रस्वावाप्युरसवर्णेऽचि ॥ ह्रस्ववि

२ वत्वस्यासिद्धत्वा नानुस्वारः = २

आदश्व=३

म. को.
८

धिसामर्थ्यं नस्वरसंधिः। चक्रि अत्र चक्रयत्र। परान्ताः किम्। गोर्धो। नसमा
से। वाप्यामश्चो वाप्यश्चः। कृत्यकः। कृतिपरे परान्ताश्चकः प्राग्रवत्। वृ
त्तमर्थिः। वृत्तमर्थिः। परान्ताः किम्। और्ध्वं। ॥ इति स्वरसंधिः॥ ॥ स्तोः
नाशुः। स्तोः सकारतवर्गयोः शकारवर्गभ्यां योगेशकारचवर्गोऽस्तः। हरि
शेते। एमश्चिनोति। सच्चित्। शार्ङ्गि अत्रः। शात्। शान्तरस्यतवर्गस्य शुत्वं
न स्यात्। विश्वः। प्रश्नः। पुनाहुः। स्तोः पुनायोगे पुः स्यात्। रामश्च छः। एम
हीकते। पेष्टा। तदीकते। चक्रि रोढो कसेन परान्तादोरनां। परान्तादवर्गा

श्रीरामः
९

परस्यानामः स्तोः पुनः। षट्संतः। षट्ते। परान्ता किं। इहे। रोः किम्। सीर्ष
यमं। अनानवतिनगरीणामिति वाच्यम्। यत्नाम्। यत्नवतिः। यत्नार्थः
तोऽयि। तवर्गस्य कारे परेन शुत्वं। सन्वयः। रुत्वांजशोते। परान्ते रुत्वां
जराः स्युः। वागीशः। चिद्रूपम्। यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा। यरः
परान्तस्याऽनुनासिके परेऽनुनासिको वा स्यात्। सतन्मुरारिः। सतद्मु
रारिः। प्रत्ययेभाषायां नित्यम्। तन्मात्रम्। चिन्मयम्। तोर्त्ति। तवर्गस्य ल
कारे परे परसवर्गः स्यात्। तद्वयः। विह्वं हिरवति। नकारस्यानुनासि

परश्वमुपायविहिते-३

म.को.

१०

कोलकारः। उदःस्थास्तंभोः पूर्वस्य। उदःपरयोः स्थास्तंभोः पूर्वसवर्गः स्यात्। तस्मादित्युत्तरस्य। पंचमी निर्देशेन विधीयमानं कार्यं वर्णान्तरेण। व्यवहितस्य परस्य हेयं। आदेः परस्य। परस्य यदि द्वित्तं तत्तस्यादेर्वीधेः अत्राद्यो यस्य महाप्राणस्य सप्ततादशस्य वथकारः। इति सत्यथः। अत्र हिसवर्गोः। हलः पुरस्य अत्रोपो वा सवर्गो गृह्यते। खरिच। खरिपरे लोचरः सुः। इत्युदेहस्य तः। उत्थानम्। उत्तं ननं। अयो हो न्यतरस्याम्। अयः परस्य हस्य पूर्वसवर्गो वा स्यात्। नादस्य चो यस्य महाप्राण

श्री रामः

१०

स्थानप्रयत्नकारस्य स्थानप्रयत्नतकारः-२ संवारस्य

स्य हस्य तादशो वर्गचतुर्थस्य। वाग्घृहि। वाग्हरिः। शब्धोऽटिः। पदांतार्यः परस्य शस्य चो वा स्यादटिः। तच्छिवः। तच्छिवः। पदांतार्यः। विरयुशम्। स्वममीति वाच्यम्। तच्छिवे केन। मोनुस्वारः। मांतस्य परस्यानुस्वारः स्याद्। लिः। अलो न्यस्य। हरिं वन्दे। पदान्तस्य किं। गम्यते। हलिकिं। किम्। नश्चापदांतस्य हलिः। नस्य मस्य चापदांतस्य हल्यनुस्वारः स्यात्। यशासिः। अकं स्यते। हलिकिम्। मन्यते। अनुस्वारस्य ययि परसवर्गः। स्य हं। शातः। वापदांतस्य। पदांतस्यानुस्वारस्य ययि परे परसवर्गो वा स्यात्। त्व

म. को

११

इ. क. रो. धि. ॥ त्वं क. रो. धि. ॥ मो. ए. जि. स. म. ॥ को. ॥ कि. व. ने. ए. ज. तो. प. रे. स. मो. म. स्य. म.
स्व. स्या. त्. ॥ सं. ए. द्. ॥ हे. म. प. रे. वा. ॥ म. प. रे. ह्. का. रे. प. रे. म. स्य. मे. वा. स्या. त्. ॥ कि. म्. ह्. ल. य. ति. ॥
किं. ह्. ल. य. ति. ॥ य. व. ल. प. रे. य. व. ला. वा. ॥ किं. य. द्. ॥ किं. य. ॥ किं. व्. ह्. ल. य. ति. ॥ किं. ह्. ल.
य. ति. ॥ किं. ल. ॥ ह्. ल. य. ति. ॥ किं. ह्. ल. य. ति. ॥ न. प. रे. न. ॥ न. प. रे. ह्. का. रे. प. रे. म. स्य. न. ॥ स्या. द्.
किं. न्. ह्. ते. ॥ किं. न्. ह्. ते. ॥ इ. ॥ सि. धु. द्. ॥ इ. ॥ त्. य. र. स्य. स. स्य. धु. द्. वा. स्या. त्. ॥ आ. धं. तो. ट. कि. तो.
ठि. कि. तो. य. स्यो. कै. त. स्य. क्. मा. रा. द्. ता. व. य. वौ. ल. ॥ ष. द्. स. न्त. ॥ ष. द्. स. न्त. ॥ इ. ॥ क. क.
दु. क्. स. रि. ॥ इ. ॥ का. र. ण. का. र. यो. ॥ क. क. द्. का. वा. ग. भो. स्ते. ॥ वा. श. रि. ॥ प्रा. ड्. ह्. ॥ प्रा. ड्. य. ॥

स्व. स्ति.

११
= क. य. सं. यो. गे. क्. =

स. स्य

सु. ॥ सु. ग. रा. द्. य. द्. ॥ सु. ग. रा. य. द्. ॥ न. श्च. ॥ नां. ता. त्. य. र. स्य. धु. द्. वा. स्या. त्. ॥ स. न्त. ॥ स. न्त.
स. ॥ शि. तु. क्. ॥ न. स्य. प. द्. त. स्य. शे. प. रे. तु. ग्. वा. स्या. त्. ॥ स. न्त. भु. ॥ स. न्त. च्. भु. ॥ स. न्त. च्.
शं. भु. ॥ स. न्त. शं. भु. ॥ न. यो. न. च्. का. न. च्. श. न. श. वि. ति. च्. य. म. ॥ ह्. य. ण. मि. ह्. तु.
क. छ. त्व. च्. लो. पा. नो. वि. क. ल्प. ना. त्. ॥ १॥ इ. ॥ मो. ह्. स्वा. द्. चि. ड्. मु. शि. न. त्. यं. ॥ इ. स्वा. त्.
ते. चो. ड्. म्. ॥ त. दं. तं. य. त्. दं. त. स्या. त्. य. र. स्य. चो. ॥ नि. त्. यं. ड्. मु. श. ग. म. ॥ स्या. त्. ॥ प्र. स. ड्. ड्. मा.
सु. ग. रा. ली. श. ॥ स. न्त. च्. त. ॥ स. म. ॥ सु. रि. ॥ स. मो. ह्. स्या. त्. सु. रि. ॥ अ. लो. न्त्य. स्य. ॥
अ. त्. ॥ उ. ना. ति. क. ॥ पू. र्व. स्य. तु. वा. ॥ अ. त्. ॥ प्र. का. र. णो. रो. ॥ पू. र्व. स्या. नु. ना. ति. को. वा.

११ म. तु. व. सो. ह्. सं. बु. द्. शे. च्. न्. सी. ति. व. क्त. व. म. ११

चुत्वस्यासिद्धत्वाजस्तेनरः ततश्चर्त्तुत्वा सिद्धत्वा त्वेवंचुत्वेनजः तस्यचर्त्तेनचः चुत्वस्यासिद्ध

मको
१३

कस्कादिबुचः। एषिगउत्तरस्यविसर्जनीयस्ययः स्यादन्यस्यतुसः। कस्कः। कौतस्कु
तः। सप्यिष्कुण्डिका। धनुष्कपालनित्यादि। आकृतिगणोयम्। तस्यपरमाम्र
डितम्। दि। रुक्तस्यपेक्षामाम्रडितसंज्ञस्यात्। कानाम्रेडिते। कान्नकारस्यरुः
स्याद्वेडितेपरं। कौत्कान्। चेच। रुक्त्वस्यचेपरेतुगागमः स्यात्संज्ञितायाम्।
अक्षः। आङ्माङेश्व। एतयोश्चेपरेतुगागमः स्यात्। आच्छादयति। माच्छि
रत्। दीर्घात्। दीर्घाच्चेपरेतुकस्यात्। मृच्छयति। परानादा। दीर्घात्परानाच्चे
परेतुवास्यात्। लक्ष्मीच्छाया। लक्ष्मीच्छाया। इतिहत्संविः॥ ॥ विसर्जनीयस्यसः।

कांस्कान् ४

मको
१३
रमः
१३

खरिः। विष्णुस्त्राता। शर्परेविसर्जनीयः। शर्परेखरिविसर्जनीयस्यविसर्जनीयो
नायत्। कस्तूरः। घनाघनः। शोभनः। वाशरिः। शरीरेविसर्जनीयस्यविसर्जनीयस
दवास्यात्। हरिः। शेते। हरिश्शेते। शर्परेखरिवाविसर्गलोपोबक्तव्यः। हरिस्फुरति।
हरिः। स्फुरति। हरिस्फुरति। ससजुषोरुः। परान्नस्यसस्यसजुषुशब्दस्यचरुः स्या
त्। अतोरोरुतादस्यते। अस्तनारतः परस्यरोरुः स्यादस्यते। अति। भोभगोइतिप्राप्त
स्ययत्वायुवारः। ॥ त्वंप्रतिहत्वस्यासिद्धत्वंतुनभवति। रुक्त्वमनृच्चउत्त्वविधेः
सामर्थ्यात्। शिवोऽर्थः। अतः किम्। देवाश्च। अतीतिकिम्। स्वआगन्ता। ॥

=१= हृत्ते चोतिपुनः =१=

म. को.
१४

पुतात् किम्. एहि सुश्रोतौ अत्र लाहि. पुतस्यासिद्धत्वा रतः परेऽयम्. अपुता
दिति विशेषेण तु तत्सामर्थ्यान्नासिद्धत्वम्. तपरकरणात्पुनस्तसामर्थ्यं. मृश
र्धनिवृत्त्या च रितार्थत्वात्. अपुतेति किम्. तिस्रस्तु ययश्चोऽग्निदत्तः. हृशिव. अ
पुता रतः परस्य रोहः स्यादुशि. शिवो वंघः. भो भगो अघो अपूर्वस्य योऽशि. स
तपूर्वस्य रोह्यो देशोऽशि. देवा इह. देवा यिह. भो स भगो स अघो सदति
सान्नानिपाताः. तेषां हृत्वे यत्वे च कृते. योर्लघुप्रयत्नतरः शकटा यनस्य
परा न्तयोर्धकारयकारयोर्धघृच्चारणौ वयौ वास्तोऽशिमरे. यस्योच्चारणे

हृत्ते चोतिपुनः
हृत्ते चोतिपुनः

रमः
१४

त्रिह्रागोपागममूलानां शैथिल्यं स लघुच्चारणः. चोतोगार्ग्यस्य. चोकारस्य
रस्य परान्तस्यालघुप्रयत्नस्य यकारस्य नित्यं लोपः स्यात्. गार्ग्यग्रहणं पूजार्थं.
भो अच्युत. लघुप्रयत्नतरपक्षे. भो यच्युत. परान्तस्य किम्. तो यम. हृत्ति सर्व
याम्. भो भगो अघो अपूर्वस्य लघुप्रयत्नस्य यकारस्य लोपः स्यादुत्ति स
र्वेषां मतेन. भो देवाः. भगो नमस्ते. अघो याहि. देवा यानि. रोऽसुपि.
अहो रे फादेशः स्यान्न तु सुपि. रोरय वाटः. अरुहं. अरुर्गा राः. असुपि किं.
अहो भौम्. अत्राहन्निति हृत्वम्. हृत्परान्तिरथं तरेषु हृत्वं वाच्यम्. अहो

-१ अहन्-१

रामः
१५

सै-रसहदुचरितः यशो नेका प्रदिप

म. को.
१६

समासाश्च। तत्तद्विज्ञांती समासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञाः सुः। स्त्रोत्रसमोद्भवाभ्यां
भिस्रदेभ्याभ्यम्। उःसिभ्याभ्यम्। सोसांशोः सुयः। सुओत्रस्रतिप्रथमः। अम
ओद्भस्रद्वितीया। टाभ्यां भिस्रुतीया। डेभ्यांभ्यस्चतुर्थी। डःसिभ्याभ्यस्
पंचमी। उःसओस्रआं वल्ली। डिओस्रसुप्रसप्तमी। आप्रातिपदिकात्। अंतादा
वन्तात्प्रातिपदिकाच्चपरेस्वादयः प्रत्ययाः सुः। सुयः। सुयस्त्रीणि त्रिणि वच
नान्येकैकश एकवचनद्विवचनवरुवचनसंज्ञानि स्युः। द्वे कयो द्विवचने
कवचने। द्वित्वेकत्वयोरेतेस्त। विरामोवसानमूवसानां भावोवसानसं

रमः
१६

होः। तत्तद्विज्ञांती समासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञाः सुः। स्त्रोत्रसमोद्भवाभ्यां
भिस्रदेभ्याभ्यम्। उःसिभ्याभ्यम्। सोसांशोः सुयः। सुओत्रस्रतिप्रथमः। अम
ओद्भस्रद्वितीया। टाभ्यां भिस्रुतीया। डेभ्यांभ्यस्चतुर्थी। डःसिभ्याभ्यस्
पंचमी। उःसओस्रआं वल्ली। डिओस्रसुप्रसप्तमी। आप्रातिपदिकात्। अंतादा
वन्तात्प्रातिपदिकाच्चपरेस्वादयः प्रत्ययाः सुः। सुयः। सुयस्त्रीणि त्रिणि वच
नान्येकैकश एकवचनद्विवचनवरुवचनसंज्ञानि स्युः। द्वे कयो द्विवचने
कवचने। द्वित्वेकत्वयोरेतेस्त। विरामोवसानमूवसानां भावोवसानसं
रमः। अयोगवोरुनामस्योपरिशुचिचेति वाच्यम्। यमा
उत्वारविसर्गजिह्वामूलीयोपध्मा नीया अयोगवाहाः। तेनेहविसर्गस्य
त्वात्अनचिचेति द्वित्वपक्षे। रमः। सरूपारणमेकशेकविभक्तौ। एक नि
क्तौयानिसरूपारणेष्वदृष्टानितेयामेकवशिष्यते। प्रथमयोः पूर्वसव
र्णः। अकः प्रथमाद्वितीययोरचिपूर्वसवर्णदीर्घस्यकारेशः स्यात्। इति प्रा
प्ते। नारिचि। आदिचिनपूर्वसवर्णदीर्घः। इति चेत्। रमो। वरुषुवरुवचनम्
वरुत्वेऽतत्स्यात्। चुटू। प्रत्ययाद्योचुटूइतीस्तः। विभक्तिश्च। सुप्तिडो विभक्ति
धेभ्यः परतत्सरसास्वयमा-१

रामः
३७

१- आदेशस्थानानि मृतोयोऽस्तस्थानानि सं

विद्योऽनृतद्विचर्मो

६ रामयोः इत्यनया पोतुर् इत्या नान्नद्य नां चो ज्ञा परस्या मोनुडा गमः स्यात् ७

म. को.
१८

यविधौ। इति स्थानि वत्वा सुपि वेति शीर्घः। रामाय। रामाभ्याम्। वहु वचने रत्येत
रुलो रो वहु वचने सुपि परे उ तोरु स्य एकारः स्यात्। रामेभ्यः। सुपि किम्। पच ध्वम्
वावसाने। अवसाने रलो च रो वा स्युः। रामात्। रामाद्। रामाभ्याम्। रामेभ्यः। राम
स्य॥ ओसि च। ओसि परे उ तोंग स्य एकारः स्यात् नैनामि। नामि परे उ जं तांग स्य
शीर्घः स्यात्। रामाणाम्। रामे। रामयोः। सुपि सत्वे कृते॥ आदेश प्रत्यययोः। इ
त्कनर्गाभ्यां परस्य आदेशः प्रत्ययावयवश्च यः सकारस्तस्य मूर्द्धन्यादेशः स्या
त्। इति द्वि रतस्य सत्पतादश एव यः। रामेभ्युः। एवं कृष्ण मुकुन्दादयः। सर्वा शी

परन्तस्या

रामः
१८

परा ३

निसर्वनामानि। सर्वा शी निशब्दस्वरूपाणि सर्वनाम संज्ञानि स्युः। सर्व विश्व
उभ उभय उतर उतम अन्य अन्यतर इतर त्वत् त्व नेम सम सिम। प्र
वृष एवर ह शिरो न तं धराणि म वस्था याम संज्ञा यो म्। स्वम ज्ञाति धना
ख्या याम्। अंतरं बहु र्यो गोपु संख्या नयोः। सद्तर यद्। एतद् रूढम्।
अदस एक द्वि युष्मद् अस्मद् भवतु किम्। जसः शी। अरना सर्वनाम्नः परस्य ज
सः शी स्यात्। अनेकात्त्वा सर्वा शी। सर्वे। सर्वनाम्न स्मै। अतः सर्वनाम्नो डेरित्ये
तस्य स्मै स्यात्। सर्व स्मै। इति स्योः स्मात्स्मिनो। अतः सर्वनाम्नः एतयोरेतौ सः। स

२ = यद्यगमास्तदंगुलीभूतास्तद्व्यङ्गेन गच्छते = २

九

शावधिनिर्मोमवस्था। मवस्थायां किम्। रक्षिता गाथकाः कुशला इत्यर्थः। अ
 संज्ञायां किम्। उत्तरः कुशः। स्वमज्ञातिधनाख्यायाम्। ज्ञातिधनान्यवाचिनः
 स्वशब्दस्य गणसूत्रं सर्वत्र प्राप्ताया संज्ञासाजसिवा स्यात्। स्वेऽस्वाः। आत्मीया इत्य
 र्थः। आत्मान इति वा। ज्ञातिधनवाचिनस्तु स्वाः। ज्ञातयोर्या वा। अंतरं वहिर्यो गोप
 संख्यानयोः। बाह्ये परिधानीये चार्थे अंतरशब्दस्य गणसूत्रात्सर्वत्र प्राप्ताया
 संज्ञासाजसिवा स्यात्। अन्तरे। अन्तरवागृहा। वां ह्या इत्यर्थः। अन्तरे अन्तरवाश
 टकाः परिधानीया इत्यर्थः। पूर्वादिभ्यो नवम्यो वा। सम्भोऽसिम्भोः स्मात्स्मिन्नो वा

३ = याद

म. को
२०

सः पूर्वस्मात्पूर्वात्पूर्वमिन् पूर्वः एवं यदीनामपि शेषं सर्ववत् संज्ञापस
जनीभूतासु न सर्वाहयः सर्वे नाम कश्चित्तस्मै सर्वायदेहि अतिज्ञातः सर्वम
निसर्वतस्मै अतिसर्वायदेहि अन्तरमिति गणसूत्रेऽपुष्टिति वक्तव्यम् अन्तरैयां
पुष्टिः तृतीया समासे अत्र सर्वनाम संज्ञान स्यात् मासपूर्वाय तृतीया समासा
र्थवाक्येपिन मासेन पूर्वाय दंदे च दंदे उक्ता संज्ञान स्यात् वर्णा अमेतराणां
विभाषा जसि दंदे उक्ता संज्ञा वा स्यात् वर्णा अमेतरे वर्णा अमेतरा प्रथमचरम
तया त्वाद्भुक्तिययनेमाश्च एते जस्युक्त संज्ञा वास्युः प्रथमे प्रथमाः तयः प्रत्ययः

रामः
२०

रसकर

द्वितये द्वितयाः शेषं रामवत् नेमे नेमाः शेषं सर्ववत् तृतीयस्य द्वितुवा द्वितीयस्मै
द्वितीयाय इत्यादि एवं तृतीयः निर्जरः जरया जस्मन् यतरस्याम् जरशब्दस्य
जरसवासादजोशो विभक्तौ यराङ्गधिकारे तस्य चतुस्तस्य च निर्दिश्यमानस्या
हेरा भवन्ति एकदेशविकृतस्यानन्यत्वाज्जरशब्दस्य जरसः निर्जरसो निर्जरसः
इत्यादि यस्तेरुता हो चरमवत् उयजीव्यविरोधान्न जरसः निर्जरेऽपह्नो मासह
निशसन् यूयन् यूयन् यकं नुहन्ना सन् शस्य भतिबुः पाददन्तनासिका मास
हरयनिशा असत् यूय हो यूय कृतूडक आस्य स्यां प स्यादयः आदेशास्तुः रसा

रसकर

20

15

10

5

0

CMS

5

10

15

20

25

30

म. को.
२९

शैवाभ्यनुभासनशब्दस्यासनादेशादितिकाशिकायामुक्तं तस्यामारिकमेव वा
हः पारोः पाराः पारम् पारोः परः पारान् पराः पारेनेत्यादि विश्वयाः शीर्घाज्ज
सिचः शीर्घाज्जसिचिचनपूर्वसवर्गशीर्घः स्यात् वृद्धिः विश्वयोः विश्वयाः सु
नपुंसकस्य सुदितियत्प्राहारः स्वादिपंचवचनानि सर्वनामस्थानसंज्ञानि स्युर्लकी
वस्यः स्वादिष्वसर्वनामस्थाने कप्प्रत्ययावधियुस्वादिष्वसर्वनामस्थानेषु परतः
पूर्वपरसंज्ञं स्यात् यविभम् यकारदिष्वजादियुचकप्प्रत्ययावधियुस्वादिष्वसर्व
नामस्थानेषु पूर्वभसंज्ञं स्यात् आकृतादेकासंज्ञा इतुङ् कृताः कर्मधारय इत्य २९

तः प्रगे कल्यैके वसंज्ञेयाः यापरनवकाशाचः तेन शसाहावन्निभसंज्ञेवनपरत्वम् अत्र
लोधातोः आकारलोधातुस्तदन्त्यमस्योऽङ्गस्य लोपः स्यात् अलोन्त्यस्य विश्वयोः
विश्वया विश्वयाभ्यामित्यादि एवं शरवभमादयो धातोः किम् हाहान् आतृतिर्योगवि
भागादधातोः रयाकारलोपः कचित् न्कः धनः हरिः प्रथमयोः पूर्वसवर्गः हरीः ज
सिचः ह्रस्वांतस्याङ्गस्य गुणः स्याज्जसिः हरयः ह्रस्वस्य गुणः ~~ह्रस्वस्य गुणः~~
~~ह्रस्वस्य गुणः~~ ह्रस्वस्य गुणः स्यात्संबुद्धीः इड् ह्रस्वादि तिसंबुद्धिलोपः हे हरे हरिं हरी ह
रेन शेषो घसखि शेष इति स्थलार्थम् अनरी संज्ञौ ह्रस्वो याविदुतौ तदंतं सखिवर्ज

म. को.
२२
२३
२४

मधिसंज्ञं स्यात्. आहो नारिकयाम्. घेः परस्मादो नात्या हरिप्रयाम्. आडिः तिटा संज्ञा प्रा-
नाम्. हरिणा. हरिभ्याम्. हरिभिः. छेर्दिः ति. घिसंज्ञं स्याडिः तिसुपिगुणः स्यात्.
हरये. हरिभ्याम्. हरिभ्यः. इति ड. सोऽश्च. सडो ड. सिड. सोऽति पटे पूर्व रूपमेकादे-
राः स्यात्. हरे. हर्योः. हरिणाम्. अच्चेः. इदुर्मुपा परस्य डेः स्यात्. धेरन्तादेशश्चाका-
राहरे. हर्योः. हरिगुः. सर्व एविक्रयादयः. अतः ड. सोः. सख्युरंगस्यानडः स्यात्. संबुद्धौ
सोऽपरे. अतो न्यात्पूर्व उयवा. अंत्याहलः पूर्वो वर्ण उयवा संज्ञा स्यात्. सर्वनामस्थाने
नेचा संबुद्धौ. नान्तस्योपवायादीर्घः स्यात्. संबुद्धौ सर्वनामस्थाने पटे. अयत्तस्य का

रामः
२२
२३

लघुत्पयः. सकात् लघुत्पयेयः सोऽयत्त संज्ञः स्यात्. हल आबुभ्यो हीर्घा सुति स्य यत्तं
हल. हलनायरं हीर्घा योऽप्योत्तरना च्चपु रं सुति सीत्येतर यत्तं हल लुप्यते. य-
त्पयत्तो ये प्रत्यय लक्षणं. प्रत्यय लुप्यते पिह श्रितं कार्यं स्यात्. नलोपः प्रातिपदि-
कांतस्य. प्रातिपदिक संज्ञकं यत्पयत्तं हलं तस्य नकारस्य लोपः स्यात्. सखा. ~~सखा~~
सख्युरसंबुद्धौ. सख्युरंगस्य संबुद्धि वर्जं सर्वनामस्थानं लिङ् स्यात्. अचोऽत्रि-
ति. त्रिति लिङि च पटे अतं ताङ् स्य वृद्धि स्यात्. सखा यो. सखायः. हे सखे. सखायं.
सखा यो. सखीन्. सखा. सखे. ख्य न्यात्परस्य. रिबति शब्दाभ्यां खीती शब्दाभ्यां कृतं

20

15

10

5

0

CMS

5

10

15

20

25

30

20

15

10

5

0

पन्थः २
यणादेशाभ्यां परस्परसिद्धौ सौतउत्पात्तः सरयुः सरयुः औत्तुदुत्तु परस्परदेरीत्या
नोऽकारानुवृत्तिरुत्तरार्थम् सरयुः शेषं हरिवत् पतिः समासस्य कः पतिशब्दः
समासस्य वचि संज्ञायात् यत्ना यत्ने यत्नो यत्नो शेषं हरिवत् समासे तु भूय
तये कतिशब्दे नित्यं बहुवचनान्तः बहुगणवत्तुत्तिसंख्या स्ते संख्या संज्ञाः स्युः उ
ति च उत्तं ता संख्या यदसंज्ञा स्यात् यदभ्यो लुक् यदभ्यः परयोर्ज्ञेयसौ लुक् स्या
त् प्रत्ययस्य लुक् शुलुपः लुक् शुलुपः स्तेः शब्देः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात्तत्त
संज्ञं स्यात् जसिचेति गुरो यामे न लु मताङ्गस्य लुक् शुलुपः स्ते लु मंतः लु म एसः
२४
२५

ताशब्देन लुप्ते पितृनिमित्तमंगकार्ये न स्यात् कतिशः कतिभिः कतिभ्यः कतीनां
कतिभ्यः युस्मदस्मदसु संज्ञास्त्रिभुसक्तः पाः त्रिशब्दे नित्यं बहुवचनान्तः त्रयः त्रीनः
त्रिभिः त्रिभ्यः त्रैस्त्रयः त्रिशब्दस्य त्रयादेशः स्याद्दुमिः त्रयाणां त्रिभुगोरात्वे पिपि
यत्रयाणां द्विशब्दे नित्यं द्विवचनान्तः त्रयश्चि नामः त्रयामकारेनादेशः स्याद्दिभ
क्तौ द्विपयं तानामेकेषिः द्वौ द्वौ द्वाभ्यां द्वाभ्याः द्विपयं तानां किं भवान् भव
क्तौ भवन्तां पातिलोकमिति पपी स्यपिप्ये पपीभ्यां पपीभ्यः पप्यः पप्योः
२ पप्योः द्वौ तु सवर्णदीर्घः पपी पपीषु सवर्णकृतप्रम्यादयः वृह्यः जेयस्ये यस्पसः
२ पपीः पप्योः पप्यः हे पपीः पपीम् पप्योः पपीन् पप्याः पपीभ्याम् पपीभिः २

CMS 5 10 15 20 25 30

म. को. बहुश्रेयसी ही धनं न त्वा दुःखं विनि लोपः यूत्पारम्यो न ही रू दू नो नित्यस्त्री लिङ्गे न
 २६ ही संतोस्तः प्रथमलिङ्ग ग्रहणं च पूर्वस्यारम्यस्यो यस्तर्ज न त्वेपि न ही त्वं वक्तव्यमित्यर्थः
 २७ अंवा र्थं न द्यो ह स्वः अंवा र्थं न न चं ता न च ह स्वः स्या तं बुद्धौ हे बहुश्रेयसि शसि व
 दुश्रेयसी न आरानघः न चं ता त्परे यां डि ता मा डा ग मः स्यात् आरश्च आटो चि परे ह
 द्विरे का हे शः स्यात् बहुश्रेयस्ये बहुश्रेयस्याः २ न चं ता त्परत्वा न्तु द् बहुश्रेयसी नो
 डेराम घा म्नी भ्यः न चं ता हा व न्तानी श हा च डेर म् स्यात् इदं परत्वा हा टा नु ड् वा ध्यते
 बहुश्रेयस्या म् शे यं पपी व त् अं तत्वा न्न सु लो पः अतिलक्ष्मीः शै यं बहुश्रेयसी

लमः
 २६
 २७

वत् प्रदीः अचि भुवा त् भुवां यो रिय दु वडो भुवत्पयान्तस्य दुर्गो वरुणं तस्य धातो भूदु
 ये तस्य चांगस्ये य दु वडो स्तोः जा हो प्रत्यये परे इति प्राप्ते स्रजे का चोः संयोग पूर्वस्यः
 धात्ववयवस न्योग पूर्वो न भवति यद्वर्गं स्तदंतो यो धातु स्तदंतस्या ने का चो गस्य
 यण स्याद् जा हो प्रत्यये परे इति यण प्रथो प्रथः प्रथं प्रथः प्रथिः शे यं पपी व
 ह् स्रं ग्रा म लीः हे तु या म ल्या म् गतिश्च प्रा ह्यः क्रिया योगे गति संज्ञाः स्युः गति
 कारं के त र पूर्व परस्य यण ले स्यते सुद्विधयो न भू सुविधयोः सतयो र्चि सुपिय
 ण न स्यात् सुविधयोः सुविधयः इत्यादि सुख मिच्छतीति सुखीः सुत मिच्छतीति सु

ब.को.

३९

रम्भा. रभिः। इत्यादि। ग्लोः. ग्लोवो. ग्लोवः. ग्लोभ्यामित्यादि॥ इत्यजंताः पुट्वि
ज्ञः॥ ॥रमा. ओड. आपः। आवन्तादुक्तात्परस्योडः शीस्यात्. ओडि. लोकार
विभक्तेः संज्ञा. रमे. रमाः। संबुद्धौ च. आपस्कारः स्यात्संबुद्धौ. एड. इ. स्वादिति
संबुद्धिलोपः। हेरमे. हेरमे. हेरमाः। रमा. रमे. रमाः। स्त्रीत्वान्नत्वाभावः। आडि. च
पः। आडि. ओ. सियरे. आवन्तांगस्यस्कारः स्यात्. रमया. रमाभ्याम्. रमाभिः। याडा
पः। आपः परस्यडि. दचनस्य याडागमः स्यात्. वृद्धिरेचि. रमायै. रमाभ्यां. रमाभ्यः।
सर्वरीशिर्घः। रमायाः. रमयोः. रमाणां. रमायाम्. रमासु. एवंदुर्गामिकादयः.

रामः

३९

न ५५ बी हो.

सर्वनाम्नः स्याद्वस्वश्च. आवन्तात्सर्वनाम्नः परस्यडि. तः स्यादपश्चद्वस्वः स्यात्. या
दोपवाहः। सर्वस्यै. सर्वस्याः. र. सवीसां सर्वस्याम्. सर्वयोः. र. सवीसु. शेयंरमा
वत्. एवंविश्वाह्य आवन्ताः। विभाषादिक्समासे बहुव्रीहोः। अत्र सर्वना
मतावा स्यात्. उत्तरपूर्वस्यै. उत्तरपूर्वस्यै. उत्तरपूर्वस्याः. उत्तरपूर्वयाः. अ
परीत्युक्तेर्नेह. अन्तरायै. नगर्यै. तीयस्यडि. सुवा. द्वितीयस्यै. द्वितीया
यै. एवंतृतीया अन्वार्थेतिद्वस्वः। हे. अम्ब. हे. अक. हे. अस्व. असंयु
क्तायेडलकासादतां ह्रस्वान्. हे. अंवाडे. हे. अंवाले. हे. अम्विके. जरा. ज

म. को.
३२

रसौ. जरे. नरसः. जराः. हे जरे. इत्यादि पक्षे हलादेशे च समावत्. गोपा विश्वपाव
तः. मतिः. मती. मतयः. मत्याः. इति ह्रस्वश्च. इयडुबडु. स्था. नो स्त्री शब्दमि
नो नित्यस्त्रीलिंगावीदूतौ ह्रस्वो च इवर्णो वरुणो स्त्रियां वानरी संज्ञो स्तो इति
परे. आराध्याः. मत्स्यै. मतयै. मत्याः. २. मतेः. २. नरीत्वपक्षे औदितिः. ऐत्वे प्राप्ते. इ
दुर्भ्याम्. नरीसंज्ञकाभ्यामिदुर्भ्यां परस्य डे. राम् स्यात्. मत्यां. पक्षे अच्च्चे. मती.
शेषं हरिवत्. एवं बुद्धिश्चुतिस्मृतीत्यादयः. त्रिवर्तुरे. स्त्रियां तिस्रचतस्रः. स्त्रीलिं.
गयोरेतयोरेतावादेशो स्तो विभक्तौ परतः. अचिरमन्तः. तिस्रचतस्रस्तयोर्भ्रका. रामः
३२.

१. त्रियतिस्रसिद्धम्विधातुः. १

रस्यरेफादेशः स्यादचि. गुणशीर्षात्वा नामपवारः. तिस्रः. रातिस्त्रभिः. तिस्रभ्यः. २. आमि
नुमचिरेतेनुरन्तिस्रचतस्रः. एतयोर्नामिशिर्षान् स्यात्. तिस्रणां तिस्रयु. दे. दे. दा
भ्यां. ३. द्योः. २. गोरी. गोर्थो. गौर्यः. गौरिम्. गौर्यो. गौरी. नरीकार्यम्. हे गौरी. हे गौरी. गौरी.
इत्यादि. एवं नद्यादयः. अद्भुतत्वान्नसुलोपः. लक्ष्मीः. शेषं जैस्त्रि. एवं तरीरे
यौदयः. स्त्री. हे स्त्रि. स्त्रियाः. स्त्रीशब्दस्य यडु स्यादजाहो वन्त्येयपरे. स्त्रियो. स्त्रियः.
वामैसो. १. अमिशसिचपरे स्त्रिया इयडुवा स्यात्. स्त्रियं. स्त्रिम. स्त्रियः. स्त्रीः. स्त्रीयै.
स्त्रियाः. २. स्त्रियोः. २. परत्वान्नुर. स्त्रीणां. स्त्रियां. स्त्रियु. श्रीः. श्रीयो. श्रीयः. नेयडुव

श
३२

तरीलक्ष्मीधीही श्रीणामुणादितः. सप्तात्रामेव शब्दां सुलोपो न कदाचन. ॥ १ ॥ ३

म.को.
२३

तस्य

इस्थानावस्त्री। इयदुवडोः स्थितिर्ययोस्तावीरुतो नरीसंज्ञोनस्तोनतुस्त्री। हे श्रीः। श्रियेः
श्रिये। श्रियाः२। श्रियः२। वामि। इयदुवडुस्थानौ स्यात्वेयू आमिवा नरीसंज्ञोस्तोनतु
स्त्री। श्रीणां। श्रियां। श्रियां। श्रियां। धेनुर्मतिवत्। स्वयं च। स्वैवावीकोयुशवस्तु जंतव
इयं लभते। अनेभ्योऽीयु। अनेभ्यो नानेभ्यश्च स्त्रियां ङीष्मात्। कोऽष्टी। कोऽष्टो। को
ष्टः। गीरीवत्। भूः श्रीवत्। स्वयं भूः पूवत्। नयस्वस्तारिभ्यः। षट्संज्ञकेभ्यः स्वस्तारिभ्यश्च
ङीप्। यो नस्तः। स्वसातिस्तश्च नानाहोहिता तथा॥ याता मोत निसंभेते स्वस्तारयउरा ह
ताः॥ १॥ अस्ति तिरीर्घः। स्वसा स्वसारोः स्वसारः। मातापितृवत्। शसिमातुः। योगीव

रामः
२३

तस्य पुंवत्। नोर्लोवत्॥ इत्यजंताः स्त्रीलिङ्गाः॥ ॥ अतोम्। अतोङात् स्त्रीवात्स्वमोरमस्या
त्। अमिपूर्वः। ज्ञानम्। सङ्ख्वा इति संवृद्धि लोपः। हे शान। नपुंसकाच्च। स्त्रीवात्परस्यो
ङः। शी स्यात्। भसंज्ञायां। यस्येति च। इकारेति द्विते च यो भस्ये वर्णा वर्णीयो लोप स्या
त्॥ इत्यनोपे प्राप्ते। ओङ्। श्वाप्रतिषेधो वाच्यः। ज्ञाने। जश्शसोः शि। स्त्रीवाद्
योः शिः स्यात्। शिसर्वनामस्थानम्। शिङ्। न्येतदुक्तसंज्ञं स्यात्। नपुंसकस्य रुत्तचः।
रुत्तं तस्या जंतस्य च स्त्रीवत्पुमागमस्यात् सर्वनामस्थाने परेऽमिहो न्यात्यरः। अ
चामध्ये योन्यस्तस्मात्परस्तस्येवांतावयवो मित्स्यात्। उपभादीर्घः। ज्ञानानि। पु

मन्त्रो-
३४

नस्तद्वत् शेषं रामवत् एवं नवन फलादयः अद्भुतरा शिभ्यः पंचभ्यः सभ्यः लीवेभ्यः
स्वमोरहदशः स्यात् अरेः इति परेभ्यः ण्यः स्यात् वावसाने कतरत् कतरद् कतरि
कतराणि हे कतरत् शेषं पुंवत् कतमत् अन्यत् अन्यतरत् इतरत् अन्यतमस्य शब्दः
तु अन्यतममित्येव एकतास्त्रतिषेधो वाच्यः एकतरम् इत्येव न पुंसके प्रातिपदिक
स्य लीवे प्रातिपदिक स्याजंतस्य ह्रस्वः स्यात् श्रीमं जानवत् स्वमोर्नपुंसकात्
लीवाङ्गात् स्वमोर्लुक् स्यात् वारि इकोचिविभक्तौ इगंतस्य लीवस्य नुमागमः स्या
दचिविभक्तौ वारिणी वारिणि ननु मतेति निषेधस्या नित्यत्वात् यक्षे संवुद्धिनि रामः
३४

मिनो गणः हे वारि हे वारि आदो नास्त्रियां वारिणा चिद्वितीति गणो प्राप्ते ह्रस्वोऽस्व
तज्ज्वावगणोभ्यो नुम्यर्धविप्रतिषेधेन वारिणो वारिणः वारिणोः नुमचिरेति नु
द्नामीति दीर्घत्वं वारिणाम् वारिणि ह्रस्वादेशे च ह्रस्वत् तृतीयाश्चिमाश्चि
तपुंसं पुंवद्गालवस्य प्रवृत्तिनिमित्ते क्येभाषितपुंसकमिगंतं लीवं पुंवद्वा स्याद्वा
शब्दचि अनारये अनारिने इत्यादि शेषं वारिवत् यन्निमित्तमुपाशयपुंसि
शब्दप्रवर्तते लीववृत्तितरेव स्यादुक्तपुंसकतदुच्यते ॥१॥ पीलुर्लक्षः फलं पी
लुपीलुनेन हि पीलवे वक्षे निमित्तं पीलुत्वं तज्जत्वं तत्फलं पुनः ॥२॥ तस्मै पी

म. को.
३५

लुने। भवनपुंवत्। घटतिनिमित्तमेदात्। अस्थिरविसक्त्यक्षणा मनदुरात्तः। एषा
मनदुःस्यादादावाचिसचोदात्तः। अष्टोषोऽनः। अंगावयवोऽसर्वनामस्थानय
जादिस्वादिपरो यो नृतस्याकारस्य लोपस्यात्। दध्ना। दध्वे। दध्वः। दध्वोः। द
ध्नां विभाषादिश्योः। अंगावयवोऽसर्वनामस्थानय जादिस्वादिपरो यो नृतस्याका
रस्य लोपो वा स्यात्। दिश्योः परतः। दध्ना। दध्वनि। शेषं वारिवत्। एवमस्थिसक्त्य
शि। सुधि। सुधिनी। सुधीनि। हेसुधे। हेसुधि। सुधिया। सुधियेत्यादि। मधु
मधुनी। मधूनि। हेमधो। हेमधु। एवमंवादयः। सुलु। सुलुनी। सुलूनि। हेसुलो।

रामः
३५

हेसुलो। सुल्वा। सुलुना। इत्यादिधातुः। धातुली। धातुलि। हेधातः। हेधातुः। धा
ना। धातुलीत्यादि। एवं तात्करीदयः। एवमुद्रास्वादयोः। आदिस्वमानिसुहृत्सुयुम
धेएवङ्गोवस्यात्। प्रधु। प्रधुनी। प्रधूनि। प्रधुनेत्यादि। प्ररि। प्ररिणी। प्ररीणि। प्र
रिणा। एकदेशविकृतमन्यन्तत्वात्। एयो हलि। त्यात्वम्। प्रराम्यां। प्ररामिः। प्ररिणा
सुलु। सुलुनी। सुलूनि। सुलुनेत्यादि॥ ॥ इत्यन्तानपुंसकलिङ्गा॥ ॥ होठः।
हस्पठः। त्याऊलिपदांतेच। हल आ विति सुलोपः। पदांतत्वाद्द्रस्पठः। तशस्त्वचर्त्त
लिङ्। लिङ्। लिहो। लिहः। लिहं। लिहो। लिहः। लिहा। लिङ्म्याम्। लिङ्भिः। लि

20

15

10

5

म. को.
२७

चतुरनडुहोरेखासंबुद्धो। आमौपवाहः^{स३} हेअनडुहः। अनडुहोः अनडुहः अनडुहः। वसु
संसुध्वंसनडुहोरेखा। सांतवस्वतस्यसंसोद्विष्टः स्यात्पदाने। अनडुह्यामिन्प्रादि। पदोतेकि
मूलसं. धसं. सेहः साडः स। साडूपर्षेहः सस्यस्रि. योह्य स्यात्। तुगयाह। तुगयाह। तुगसाहो.
तुगसाहं। तुगयाड्यामिन्प्रादि। शिवभोतुः शिविति प्रातिपदिकस्योत्पत्तौ पदे। सुधोः। सु
द्विधोः। सुद्विधः। श्वत्। श्वोनादेशात्कारस्यातपदाने। सुधुभ्यां. सुधुभिः. सुधुभ्यः. सुधु-
भ्यः। चत्वारः. चतुरः. चतुर्भिः. चतुर्भ्यः। यश्चतुर्भ्यश्च। सट्संतकेभ्यश्चतुरश्चपरस्यामोतु
शगमः स्यात्। रखाभ्यां नोणः समानपदे। एकपरस्याभ्यां रेफसकाराभ्यां परस्य न स्यणः स्यात् ३७

द्वित्वं। चतुर्लक्षम्. रोसपि। सप्तमी बहुवचनेरेवविसर्जनीयो ना मस्योपस्य।
षत्वं। चतुर्षु। मोतोधातोः। धातोर्मिस्वतस्यास्यते। प्रशा मतीति। प्रशा
न. प्रशामो. प्रशामः. प्रशा नप्राप्तिप्रादि। किम. का.। किम. कः. स्याद्विभक्तौ।
कः. को. के. इत्यादि। सर्ववत्। इह मोमः। इह मोमस्यमः. स्यात्सो। त्यदायत्वा
पवादः। इहोउ यपुंसि। इह मरुदस्याने अयस्यात्सोपुंसि। सो लोमि. अयम्।
त्यदायत्वे। सतो गुणे। अपदानादकाण्डगुणोपरतः परस्योमेकादेशः स्यात्।
इहोमरुदस्य मस्याद्विभक्तौ। इहो. इहे। त्यदादेः संबोधनं नास्तीत्युत्सर्गः।

म. को.
३८

अनाप्यकः। अककारस्य इदमइदोऽनृत्पादापि विभक्तौ। आवितिषत्पा
हारः। अनेनाहलिलोपः। अककारस्य इदमइदो लोपः स्यादापि हलादौ।
नानर्थकोऽलो न्यविधिरनभासाविकारो। आद्यं तव हेतुमिन्न। एकस्मिन्नकि
यमाणां कार्यमादाविर्भावस्तदवस्थातः। सुषिनेति दीर्घः। आभ्याम्। नेहम
रसोरकोः। अककारयो रिरमरसो भिसिद्धे सनस्थातः। एवं. एभिः. अस्मि.
आभ्यां. एभ्यः. अस्मात्. अस्म्य. अनयोः. एषां. अस्मिन्. अनयोः. एषु.
द्वितीयादौ स्वेनः. द्वितीयायां दौ सोश्च परतद्वरमेतदोरेनादेशः स्यादन्वोद
रमः
३८

शे। किंचित्कार्यविधातुमुपात्तस्य कार्यनान्विधातुं पुनरुपादात्तमन्वोदराः। यथाः
नेन व्याकर्मिधीतमेतच्छब्दो ध्याययेति। अनयोपवित्रं कुलं। एतयोः प्रभृत
स्वमिति। एतं। एतो. एतान्. एतेन. एतयोः. एता। नोदुः संवृद्धोः। तस्य लो
पो न स्यात्तदो संवृद्धोच। हेतुजन्। परमेव्योमन्। इतु नारपदे प्रातिषेधः। ब्रह्म
शानिष्ठा अस्म. ब्रह्मनिष्ठः। एतानो. एतानः. एतानम्. एतानो. अहोयो
नः। श्रुत्वं। जज्ञोर्जः। एतः. एता। नलोपः सुप्वरसंज्ञातुविधिसु कति। सुविधौ
स्वविधौ संज्ञाविधौ कति तु विधौ च न लोपोऽसिद्धो ना न्यत्र। एताश्च इत्या

म. को.
३६

हो। इत्यस्यासिद्धत्वात् एवमेवमेव च न। एताभ्यां एतभिः एते एताभ्यः २ गति-
 रजनिः रजसु। यन्वा यज्वानौ यज्वानः यज्वानं यज्वानी। न संयोगादुप-
 नातः। वमानसंयोगादनो कारस्य लोपो न स्यात्। यज्वनः यज्वना यज्व-
 भ्यां। ब्रह्मणः ब्रह्मणः। इन्द्रहन्तृणां यमिणां श्रो। एषां श्रोते वोपधाया दीर्घो
 ना न्यत्र। इति निधेधे प्राप्ते। सो च। इन्द्रादीनामुपधाया दीर्घः स्यादसंबुद्धो
 सोपी। वृत्रहः वृत्रहन्। एकाजुनरपरेणः। एकाजुनरपरेण सप्ततस्मिन्स
 मासे पूर्वपरस्य निमित्तात्परस्य प्रातिपदिको तनुम्विभाक्तिरस्य सप्त

गमो
३८

२३

स्यात्वं स्यात्। वृत्रहणो वृत्रहणः। हो हंते निजिनेषु। जिति गिति त्रस्येन कारे
 चपो हन्ते हस्य कृत्वं स्यात्। हन्ते। उपसर्गस्थानि मितात्परस्य हंते न स्यात्वं
 स्यात्। प्रच्युति। योगविभाग सामर्थ्यदिनं तस्य विधेर्वा भवति प्रतिषेधो वेति
 न्यायं बोधित्वा कुमति चेति णि निवर्तते। वृत्रघ्न इत्यादि। एवं रूपं द्विन्। यशसि
 ने अयमन पूषतः मय वा बहुलम्। मय वत रुव स वात इत्येतां देवः
 स्यात्। अत इतो णी गृह्णां सर्वनामस्थाने ऽधातोः। अधातो ह गितो न लोपितो
 चेतश्च नुमागमस्या सर्वनामस्थाने ऽपधा दीर्घः। इह उपधा दीर्घे कर्तव्ये संयो

५ प्रहृष्यत् अमूर्धस्य हन्ते। अमूर्धस्ये वनस्पणो ना न्यस्य। ५

मंको
४०

मंतस्यासिद्धत्वं न भवति बहुलप्रहणतः। मघवान् मघवंतौ मघवंतः मघव
नमः मघवंतौ मघवतः मघवता मघवद्भ्यामित्यादि। तत्त्वाभावे सुटिगजव
त्। श्वसुवमघो नाम तद्धिते। अन्ते तानां भसंज्ञानामेषां मतद्धिते पौरे संप्रसारणं
स्यात्। संप्रसारणाच्च। आदुणः मघो नः मघो ना मघवद्भ्यामित्यादि। अन्नः।
अना श्वभ्यामित्यादि। न संप्रसारणे संप्रसारणं। संप्रसारणे परतः पूर्वस्य एणः संप्र
सारणं न स्यात्। यूनः पूतः पुवद्भ्यामित्यादि। अर्वाः हे अर्वन् अर्वणस्त्रसा
वननः। न नारहितस्यार्वन्तस्यागस्य तदुत्पन्नो देशः स्यान्न तु सोऽङ्गित्वान्

रामाः
४०

३ योऽथः पथिमथोऽथस्य-थादेशस्यात्सर्वनामस्थाने पौरे। ३

म अर्वन्तौ अर्वन्तः अर्वन्तः अर्वन्तौ अर्वन्तः अर्वन्तः अर्वन्तः अर्वद्भ्यामित्यादि। पथिमथ
भुशामात्। एषामाकारेनादेशः स्यात्सो पौरे। इतो सर्वनामस्थाने। पथ्यादेशिरकार
स्याकारः स्यात्सर्वनामस्थाने पौरे पंथाः पंथान्तो। भस्परे लोपः। भसंज्ञस्य पथ्यादेशः
येः लोपस्यात्। पथः पथा पथिभ्यामित्यादि। एवं मन्थाः। कृमुशः। हसाना यदु
षान्तानां च संख्या यदु संज्ञा स्यात्। यदुभ्यो लुक्। पंच पंच पंचभिः पंचभ्यः २।
यदुचतुर्भ्यश्चेति नुट्। नोपवायाः। नो तस्योपवाया दीर्घस्यान्नामि। न लोपः। पं
वानां पंचसु। अष्टन आविमन्तौ। अष्टन आत्वं वास्या द्रुता हो विभक्तौ पर

मंको.
४०

तः। अष्टाभ्यभौश। कृताकारश्च नः परयोर्ज्ञासोरोशस्यात। अष्टभ्यतिवक्तव्ये
कृतात्वनिर्देशो जशसोर्विषये आत्वं ज्ञापयति। अष्टो२ अष्टाभिः अष्टाभ्यः२
अष्टानां अष्टासु। आत्वाभावे। अष्ट अष्टेत्यादि। पंचवत्। कृत्विगृध्या
सगिगृध्यां च छजिकृन्वाच। एभ्यः क्ति न्पात। अंचेः सुषुपपरे। युजि
कुंचोः केवलयोः। कुन्चेर्नलोपाभावोपि निपात्यते। कनाविर्तो। कृत्ति
ड। सन्निहिते धात्वधिकारेति डभिन्नः प्रत्ययः कृत्संज्ञः स्यात्। वेपृक्तस्य
अपृक्तस्य वस्य लोपः स्यात्। क्ति न्प्रत्ययस्य कुः। क्ति न्प्रत्ययो यस्मात्तस्य कव
= २ तृतीयाध्यायस्य धात्वधिकारे = २

रामे
४१

जोः नादेशः स्यात्पदाने। कृत्विक् कृत्विग् कृत्विजो कृत्विजः कृत्विजम् कृ
त्विजो कृत्विजः कृत्विजा कृत्विज्यां। युजोः समासे। युजेः सर्वनामस्थाने
नुस्मादसमासे। मुलोपः। संयोगान्तस्य लोपः। कुत्वेन न स्य डः। युङ् युजौ
युजः युतः युजा युगां। असमासे किम्। चोक्तुः। चवर्गस्य कवर्गस्य कृत्विपदा
नेच। सुयुक् सुयुग् सुयुजौ सुयुजः सुयुगां सुयुगु। खन् खन्जो खन्तः। ब्रश्च
भश्च सज्जम् जज्जम् जज्जम् जज्जम्। ब्रश्चादिनां सप्तानां च शांतयोश्च मकारेण
नादेशः स्यात्कृत्विपदानेच। जस्य चत्वे। एर् एङ् एजौ एजः एङ्ग्यां डः सिधु

एमः
४२

$c = 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20$

सः सा वनं त्ययोः । त्यशनांतकारदकारयोरनं त्ययोः सः साः स्यात् । सः त्योः त्योः
सः तोः तेः यः योः येः एषः एतोः एतेः भन्वादेशे तु । एनम् एनोः एनान् एनेन ए
नयोः २० डेः प्रथमोऽस्य । युष्मदस्योर्मपर्यन्तस्ये इत्येतस्य प्रथमाद्वितीययोश्चाभा
देशः स्यात् । त्वोऽसौ । युष्मदस्योर्मपर्यन्तस्ये अह एता बोदेशोऽस्तः सौ बोः २१
षे लोपः । आत्वयत्वनिर्मिते त एविभक्तौ परतो युष्मदस्योर्मपर्यन्तस्य लोपः स्या
त् । अनयोश्चि लोपः । अतो गुणो । अमिपूर्वः । त्वम् अहम् । युवावौ द्विवचने ।
द्वयोर्हन्तौ युष्मदस्योर्मपर्यन्तस्य युवावौ सौ विभक्तौ । प्रथमायाश्च द्विवच

२ = खंनि भंनि न्यत्र वं भं इति स्थितं

अमिपुर्लपामिगिदिवाळंत

म. को.
४३

नेभासायामः इह पुष्पदम्भो एकारेण तादेशः स्यात्। पुवाम् आवाम् ययवयो न
सि। अनयोर्मपर्यन्तस्य ययवयोस्तो डीसि। ययम् वयम् त्वमावेकवचने। ए
कस्यौ पुष्पदम्भोर्मपर्यन्तस्य त्वमौस्तः। द्वितीयां यं च। पुष्पदम्भो एका
रः स्यात्। त्वाम् माम् पुवाम् आवाम् शसोन। नित्यविभक्तिकम्। पुष्पदम्भ
दम्भापस्य शसोनः स्यादमोपवाहः। ओदेः पास्य। संयोगां तस्य लोपः। पुष्पा
न् अस्मान् योचि। अनयोर्मकारेण तादेशः स्यादनादेशो अज्ञाहो विभक्तौ। त्व
या मया। पुष्पदम्भो रनादेशो। अनयो एकारः स्यादनादेशो हलाहो विभक्तौ। त्व
रामः
४३

पुवाभ्याम्। पुवाभ्याम्। पुष्पाभिः। अस्माभिः। तुभ्यम् लोडायि। अत्रयो
र्मपर्यन्तस्य तुभ्यमौ लोडायि। अनादेशः। शेषे लोपः। तुभ्यम् महाम् पुवाभ्यां आव
भ्यां। भ्यसोऽभ्यम् आभ्यां भ्यसो भ्यमभ्यं च स्यात्। पुष्पाभ्याम् अस्माभ्याम्। एकवचनस्य
च। आभ्यां पंचम्येकवचनस्य। त्वत् मतः पंचम्या अत्। आभ्यां पंचम्या भ्यसो तस्य
पुष्पात् अस्मात् तवमौ डीसि। अनयोर्मपर्यन्तस्य तवमौ लोडायि। पुष्पदम्भो रनादेशो
सोऽशः स्यत्। तव मम पुवयोः आवयोः। साम आकम् आभ्यां पास्य साम आकम् स्या
त् भाविनः सुते निवृत्त्यर्थं सप्तद्विनिर्देशः। पुष्पाकम् अस्माकम् त्वयि मयि पु

स्यात्

20

15

10

5

0

म.को.
५४

६ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

वयोः आनयोः युष्मासु अस्मासु परस्परसु अनुदात्तं सर्वमपादयेत् इत्यधिक
 त्पुनरुक्तं मष्टी चतुर्थी द्वितीयांशयोर्वा न्ना बोः परात्परायोरपादयेत् स्थि
 तयोः अनयोः षष्ठादिविशिष्टयोर्वा न्ना वित्पादेऽशोस्तः तो चानुदात्तो बहुव
 चनस्य वस्सोः उक्तविधयोरनयोः षष्ठादिव बहुवचनांतपोर्वस्सोस्तः वा
 न्ना बोः परादः तेमयाविकवचनस्य उक्तविधयोरनयोर्द्वितीये कवचनान्त
 पोस्त्वाभा एतौस्तः ॥ श्रीशस्त्वावतुमापीहृदतातेमेपिशर्मसः ॥ स्वासीतेमेपि
 सहस्रिपातुनामपिनौ विभुः ॥ १॥ सुखं वां नो ह्यस्वीशः पतिर्वामपिनौ हृदि सो

मष्टी चतुर्थी कवच
रामः

= अनुदात्त =

= २५३ तिङ् तावत्पुत्रावित्

व

आहो नः शिवं नो नो ह्यस्ते व्यावृत्तः सनः ॥ २॥ एकवाक्ये निचौ तयुष्मदस्मदोद्देशावक्त
 व्याः एकैतिङ् वाक्यमतेनेह न ओदनं पचतं भविष्यति इह तु स्योदेव शालीना
 ने ओदनं ह्यस्मि एते वां ता वारय ओदेषु अनन्वोदेरे वक्तव्याः अन्वोदेरे तु नि
 त्यस्युः धाताते भक्तो स्तितव भक्तो सीति वा तस्मै ते नम इत्येव न च वा हा ह्वेव पु
 के वादिपंचकयोगेनेते ओदेषाः सुः ह्रीस्त्वा मां च हतुः कथं वां मां वा तस्मै
 हित्यादि पश्चार्थे श्राना लोचने अवाधुमज्ञानार्थे वा तुभिर्योगेनेते ओदेषाः
 सुः चेतसा त्वां समीक्षते परंपा संवन्धेऽप्ययं निषेधः भक्तस्तव रूपं ध्यायति आ
 एकवोधजनक परस्परहो वाक्यमित्यर्थः तेन पचति भवति पश्य मृगो धावतीत्यादौ क्रियापर

ह्रीस्त्वा मां च हतुः कथं वां मां वा तस्मै

म. को.
४५

लोचनेतुभक्तः स्त्वापश्यति बहुधा। सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा विद्यमानपूर्वात्
प्रथमां तात्पर्येण न्वोऽप्येते ओदृशा वासुः। भक्तस्त्वमप्यहंते नहिरिस्त्वा वायते समा
म्। स्त्वामा इति वा। सामंत्रितम्। संबोधनेया प्रथमा तदंतमामंत्रितसंतं स्यात्। आमंत्रितं
पूर्वमविद्यमानवत्। ओततव देवास्मान्माहि। नामंत्रिते समानाधिकारेण सामान्यव
चनम्। विशेष्यं समानाधिकारेण विशेष्येण आमंत्रिते पोता विद्यमानवत्। होदया लो
नः पाहि। अग्नेतेजस्विन्। सुपात्। सुपादोः सुपादः। पादः पतु। पाच्छ्रं तं यदुं भंतद्
वयवस्य पाच्छ्रस्य पदोद्देशः स्यात्। सुपदः सुपदोः सुपादभ्याम्। इत्यादि। भानिपथ

रामः

४५

प ४

तीत्यनिमद् भानिमत् भानिमथोः भानिमथः भानिमदभ्यामित्यादि। अस्त्रिणादिस्त्रेण
अंवेः सुपुपपदेः किन्तु अनिदितां हल उपधायाः किति। हलन्तानामनिदितामं गाना
मुपधाया तस्य लोपः स्यात्किति दिति च। उगीरत्वाप्रिति नुम्। ध्रुवो गान्तस्य लोपः। नु
मोनकारस्य किं न्नत्यस्येति कुत्वेन दकारः। प्रादः। अनुस्वारस्य च वार्तोः। प्राञ्चोः।
प्राञ्चः प्राञ्चम् प्राञ्चोः। अवः। लुप्तनकारस्य चोतेर्मस्याकारस्य लोपः स्यात्। चोः। लु
प्ताकारनकीरे चोतोपो पूर्वस्या लोदीर्घः स्यात्। प्राचः प्राचा प्रागभ्यामित्यादि। प्रत्यङ्।
प्रत्यञ्चोः प्रत्यञ्चः प्रत्यञ्चम् प्रतीचः प्रतीचा प्रत्याभ्यामित्यादि। उरदुः उरञ्चोः उरञ्चः।

म. को. उरुतु. उरुदात्यास्यलुप्तनकारस्य च तेर्भस्याकारस्य इतु. उरिचः उरिचा. उराम्याम्.
 समः सीमा वप्रत्ययांते च तौपोः सम्पडः। सम्पञ्चोः सम्पञ्चः सम्पञ्चम्. समीचः स
 मीचा. सम्प्राप्ताम्। सहस्यसध्रिः। वप्रत्ययांते च तौपोः। सध्रदः। सध्रञ्चोः सध्रा
 च्चः सध्रीचः सध्रीचा. सध्रागम्भा। तिरसस्तिर्यलोपे। अलुपा कौरिचो वप्रत्ययां
 तौपोः तिरसस्तिर्यदृशस्यात्। तिर्यदः। तिर्यचोः तिर्यञ्चः तिर्यञ्चम्. तिरञ्चः तिर
 आ. तिर्यग्याम्। नां चेष ता याम्। पूजाथस्यां च ते रूपध्या नस्य लोपो न स्यात्।
 अलुप्तनकारत्वा ननुम्। प्राड्। प्राञ्चोः प्राञ्चः प्राञ्चम्. नलोपाभावाद्द्वौपो न

रुद्रा यमम्
 न

प्रांचं. प्रांचा. प्राड्. शु. प्राड्. यु. एवं पूजाथे प्रदृष्टायः। कुञ्चकौटिल्या ल्याभावयोः। अ
 स्य सत्त्वित्वादिना नलोपाभावोपि न स्यात्ते। कुड्. कुञ्चोः कुञ्चः कुड्. याम्। चो कु.
 पयो मुक्. पयो मुग. पयो मुचो. पयो मुचः पयो मुग्यामित्यादि। किरितिसलोपः। द्र
 ब्रश्चेति सत्वम्। नत्वचत्वे। सुवृ. सुवृ. सुवृश्चो. सुवृश्चः सुवृत्सु. सुवृत्सु. मह्य
 नायाम्. वर्तमाने पृथग्महद्गुणागच्छतवच्च। एते निपात्येते शतवर्त्तमाने कार्य
 स्यात्। उगीत्वा नुम्. सांतमहत्. संयोगस्यासांत संयोगस्य महत्तश्च योनकारस्त
 स्योपधाया दीर्घः स्यात् संबुद्धे सर्वनामस्थानेपोः। महत्ते पूज्यते इतमहत्। महतो.

मि
४५

नियमा नविसर्गाः। वि कीर्तु विद्वान् विद्वानो विद्वानः हे विद्वान्। बसोः संप्रसार
णम्। वलं तस्य मस्य संप्रसारणं स्यात्। पूर्व रूपत्वं षत्वं। विदुः विदुः वसुंतीति
हत्वं। विद्वाम् पुंसोः सुड्। सर्वनामस्य न विवक्षिते पुंसोः सुड् स्यात्। उकार उच्चारण
र्थः। पुमान् पुमा सोः पुमा सः हे पुमान् पुमा समः पुंसः पुंसाः पुंभ्योः पुंभिः पुंसुः। ऋदुश्च
नेत्यनङ्। उशनाः उशनसोः उशनशः। अस्य संबुद्धौ वाऽनङ् नलोपश्च वा वाच्यः। हे उश
नन् हे उशनन् हे उशनः उशनो भ्यामित्यादि। अनेहः अनेहसोः अनेहसः हे अनेहः
अनेहो भ्यामित्यादि। वेधाः वेधसोः वेधसः हे वेधः वेधो भ्यामित्यादि। अहसोः अहसोः ४५

एषा पत्नी

पञ्च। अहसोः अहसोः तादृशः स्यात्। एषः सु लोपश्च। तयोः सः सा विति हस्य सः। अहसोः अह
त्वप्रतिषेधमाकञ्च कस्य वा वक्तव्यः। सादुत्वं च। प्रतिषेधसंनियोगाश्च उत्वं त
द्भावेन प्रवर्तते। अहसोः अहसुः कः। तस्य यत्वं पाठः पत्वं। रद्विः। अहसोः अहसोः
मः। अहसोः सा तस्य स्यात्। अहसोः अहसुः कः। उइति ह्रस्वदीर्घयोः समाहार इदं
आंतरतम्याद्भव्यं न यो ह्रस्वो दीर्घस्य दीर्घः। अहसः शीः। आहुणः। एतद् इदं
वचने। अहसोः सा तस्य स्यात्। एतद् इदं स्यात्। एतद् इदं स्यात्। एतद् इदं स्यात्। एतद् इदं स्यात्।
नासिद्धमिति विभक्तिकार्यं प्राक्यञ्चादुत्वं सत्वं। अहसुः। अहसुः। अहसुः। अहसुः। अहसुः।

20

15

10

5

0

मं.को.
५९

हुव

बी.वाचः वाग्म्यां वाधुः। अपत्रावे निसंवे वताना। अपू नितिरिधः। आपः अपः अ
 पोमिः। अपस्तकारणात् भादो प्रत्ययमेव। अद्रिः अद्र्यः २ अपांयुः। दिकः दिग्ः दिशोः
 दिशः। द्याम्यां दिक्षुः। सहादिषितिरिशोः किन्निवा तादस्यत्रापिकु त्वं। दकः दग्ः
 दशोः दशः दश्यां। त्विदः त्विदः त्विदोः त्विषः। त्विदुभ्यां। सहनुषेत सत्रः। ससत्रु
 षोहरितिरुः। प्रमुषोः सत्रुषः। सत्रुभ्यां। सत्रुषुः सत्रुषुः। सत्वस्यासिद्धत्वात्। ह्रस्वः
 आशीः आशिषोः आशिमः। आशीभ्यां। आशीषुः आशीषुः। असौ। त्वद्यत्वं।
 दापुः। ओदुः शोः। उत्वमत्वे। अमः २ अमः अमं अमः अम्याः अमभ्यां ३ अमभिः।

रामः
५९

२-आश्विनः कावुपसंख्या नमि सुपधायाइ त्वं=२

रामि वसीयसी नां च=३

अमुष्ये अमृष्यः २ अमृष्याः २ अमृष्योः २ अमृष्याम् अमृष्यां अमृषुः॥ ॥ इति हलन्तास्त्री
 लिंगाः॥ ॥ स्वामोर्नपुंसकादिर्ते लुक्। इत्वमः। सनडुत् सनडुद् सनडुही। चतुरान
 डुहोरित्यां। सनडुहि। पुनस्तद्वत्। शेषं पुंवत् वाः वाणि वाणि वाश वाभ्यां वाधुः। अत्र
 लंतत्वात् ननु मः। चत्वारि। ननु मतेतिकादिशो न किमके कात्रि। इह इमे इमानि
 अत्रादिशो नपुंसके एनद्वक्तव्यः। एनत् एने एनानि एने एनयोः २ संवुद्धौ नपुंसका
 नानलोपोवा वाच्यः। हे वसु हे वसुन वसुणी वसुणि। शोः सुपि। महर्भाति वि
 भाषादि शेषाः। अही अहर्नि महानि। अहन् अहन्ति तस्य हः स्यात् स्यान्ते। अहो

वसु ३

न३

CMS

5

10

15

20

25

30

म. को.
५३

रोमः शतातं तस्य लीवस्य नुमना स्यात्सर्वनाम स्यात्त्रयोः। इति इति तुहत्। आ
च्छीनयोर्नम्र भवणां तात्योयः शतुवयवस्तदंतस्यां गस्य नुमना तूनीनयोः प
रतः। तुहंती तुहती तुहंति। भातृ भांती भाती भांति। पंचतृ शपूष्य नोर्नित्यं।
शपूष्य नोरात्येयः शतुवयवस्तदंतस्यां गस्य नित्यं नुमना च्छीनयोः पायोः। प
चंती पचंति शीमत् शीमंती शीमंति। अर्धपिबपी स्यादित्ता धने हस। सख स्यासि
द्वत्वात् हत्वं धनुः धनुषी। सानेति दीर्घः। तुं विमर्जनी मेति सखम्। धनुषि
धनुषा धनुर्भां। एवं बहुर्विद्वद्वयः। पयः पयसी पयंसि पयसा पयोभां सु

शो शपूष्य नमः
५३

उम सुपुंसी सुपुमांसि। अहः। विमानि कार्यं उत्वमत्वे। अमः अमृतिः शोमं पुं व
तु॥ ॥ इति हलं तातपुंसकलिंगाः॥ ॥ स्वर्णद्विपांतममममः। स्वादयो
त्रिपाताश्चायमसंज्ञाः सुः। स्वर् अंतः प्रातः पुनः सनुता उच्चैः नीचैः
शनेसः ऋधकः ऋते गुणपतः आणतः ऋधकः ह्यसः ऋसुः द्विपाः शोः। सामसुः रि
म् मनाकः दुषतः जोसमः तदनीसुः बहिसुः अवसः समयाः त्रिकसाः स्वयं वृथा
नक्तमः नक्तदेतोः दुद्राः अद्राः सासि वतः ब्राह्मणवतः शत्रियवतः सता सत
तु सतात उपधा तिसुः अंतः अंतोणः जोकः कामः शमः सहसा बिना नाना

म. को.
५४

स्वति स्वधा अलम् वषट् श्रोत्रं वीषट् अमृतं अस्ति उपां सु क्षमा विहाय सा
 शमा मृषा मिथ्या मुधा पुण मिथो मिथस प्रायस मुहुस प्रवाहु कम प्रवा
 हिका आर्यहले अभीक्ष्णम् साकम् साकम् नमस हित्क धिक् अथ अ
 म् आम प्रताम् प्रशाम प्रतान् मा माड् आशतिगणो यमः च वा ह अह एक
 एवम् नूनं राश्रत युगपत भूयस कूपत स्रपत कवित् नेत चेत् चण
 कचित् यत्र वरुहन् साकिः साकिम् नकिः अकिम् माड् नन् प्रावत ता
 वत् खे हे हे खे श्रोत्रं वीषट् स्वाहा स्वधा अलं वषट् तुम् तथाहि खलु

सुबन्तु प्रमं
५४

किल अथ सुष्टु स आह ॥ उपसा विभक्ति स एति रूप काश्च ॥ अवहनं अ
 हंयुः ॥ अस्ति क्षीण ॥ अ आ इ उ ए ओ ओ पशु शुक् प्रथा कथा
 च पाट् प्याट् अंग हे हे भो अये य विष्णु एकपदे युत् आत वाट् प्या
 कतिगणः ॥ तद्धितश्चासर्वविभक्तिः ॥ प्रसा त्सर्वविभक्तिर्नो त्यजेते सतद्धितं
 तोऽवयवं स्यात् परिगणनं कर्तव्यम् ॥ तसि लाट् यः प्राक् प्राशयः ॥ इत्याम
 तयः प्राक् समासं तेभ्यः ॥ अम् आम् इ लो अर्थः ॥ तसि वती नाना विधि ॥ एत
 दन्तमवयवम् अतदुत्पादि कृमेतन्तः कृयोमांत एतन्तश्च तदंतमवयवं स्यात्

20

15

10

म.को.
५५

स्वां.स्वा.जीवसे।पिवहे।कातोमुन्कमुनः।एतदंतमवयमस्वातः।कृत्वा
उदेतोः।विस्पः।अवयीभावश्च।अधिहृदि।अवयवाद्युपः।अवयादि
हितस्वापः।मुपश्चलुकस्वातः।तत्रगालायां।अथ।विहितविशेषणानेह
अनुवैसो।अवयवसंज्ञायांयद्यपितदन्तविधिरस्ति तथापि नमो गो।आ
वृत्तहावयवमभयमस्वालिं गत्वातः।तथाचश्रुतिः।सदृशं त्रिमुल्लिं गे
मुसर्वामुचविभक्तिमु॥वचनेमुचसर्वप्रत्ययेतितदवयवम्॥५॥वष्टि
भागीरद्वेनामवायोहपसर्गयोः॥आपंचैवहलंतानांयथावाचानि

रामः
५५

5

म.को.
५६

शारिशा॥२॥वगाहः।अवगाहः।पिधानमः।अपिधानमः॥६॥६॥६॥६॥
गमार्पणमः॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥
सख्येनमः॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥
॥६॥
रामचन्द्रायनमो नमः॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥
सुभद्रायनमो नमः॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥
लक्ष्म्येनमो नमः॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥
शीतायै नमो नमः॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥६॥

सख्येनमो नमः
५६

श्रीस्वित्तमः गृहभ्यान्मः वासुदेवा
॥ मन्मः ॥